Sønderborg Kommune
2. verdenskrig

(12. marts 2013)

Indledning
Nedenfor følger spredte oplysninger om 2. verdenskrig i Sønderborg Kommune.

Nedstyrtede og nødlandede fly…...1
Bomber……2
Beslaglagte bygninger……13
Flygtninge……16
Andre hændelser……19
Modstandsbevægelse mm…….26
Danske anlæg……..28
Kilder……..28

Nedstyrtede og nødlandede fly

Gråsten (Årsbjerg), den 15. februar 1944, engelsk bombefly
Den 15. februar 1944 om natten nødlandede et 4-motors engelsk bombefly i en frugtplantage i Årsbjerg ved Alnor. Flyet lagde sig til hvile mindre end 50 meter fra landevejen mellem Gråsten og Kruså (31).
Det var et Halifax III fly med betegnelsen HX348 NP-O, fra 158 Squadron i Royal Air Force. Det var på vej hjem fra et bombetogt over Berlin.
Alle 7 besætningsmedlemmer overlevede (9). De delte sig i 2 hold: Et på 3 mand og et på 4 mand.
Det ene hold blev kort efter anholdt af en dansk grænsegendarm og ført til politiet i Gråsten. Herfra blev de overdraget til den tyske værnemagt. Gendarmen fik en reprimande fra gendarmeriets chef: Oberst S. B. Paludan-Müller (31).
Det andet hold nåede på et tidspunkt til Hokkerup. Her hjalp nogle drenge dem og som tak fik de noget af piloternes medbragte chokolade. Drengene spiste det på en gang og kunne ikke sove i flere dage efter ! Hvad mon der var i chokoladen ? (8). Nogle dage senere blev de fanget i nærheden af Aabenraa og kom i tysk krigsfangelejr (31).
Friske drenge fra Gråstenområdet indsamlede rester af flyet. Blandt andet stumper af plexiglasruderne der kunne brænde med sort røg. (5).
Under landingen knuste flyet nogle bistader. På et af fotografierne kan man se løse brædder. Det kan være resterne af bistaderne (31).
Efter flyet var landet kom der tyske soldater til med hvidlakerede hjelme. Ca. 1 km fra hvor flyet var landet lå der grønt flybrændstof i en vejgrøft.
Der findes billeder af flyet hos Jørgen Møller i Skærbæk (9).
Efter sigende kastede flyet en lang række brandbomber ved Holbøl Mark (se denne) (25).

Flyet smed 2 magnetiske miner ved Petersholm (Tørsbøl Skov). Se beskrivelse og foto fra 2005 af det ene hul.

Efter flyet var nødlandet og tyske soldater kommet til stedet blev der posteret en tysk vagtpost ved vraget. Han talte dansk men havde alligevel problemer med at holde alle de nysgerrige væk (33).

Flyet gik igennem et læhegn ind til frugtplantagen hvor det landede. I mange år efter kunne man se profilet i læhegnet (31). I dag kan hullet i hegnet kendes på en række store poppeltræer der blev plantet i hullet.

Gråstenområdet den 09.02.1944, tysk Bü 181
Efter sigende nødlandede et tysk luftwaffe-fly under krigen i Gråstenområdet. Det var en Bü 181 der landede den 09.02.1944 på grund af brændstofmangel. Besætningen var på 2 mand som landede uskadte (4).
Lokalhistorisk arkiv i Gråsten kender intet til denne nødlanding.
En månelys og blæsende nat under krigen hørtes fly der kredsede over Tørsbøl. Rygtet sagde senere, at det var tyske fly hvor piloterne troede at lysene ved grænsen markerede en landingsbane. Muligvis er det et af disse fly der er nødlandet i Gråsten området efter at være løbet tør for brændstof (8).

Nørreskoven på Als den 16.09.1944, 2 amerikanske Halifax-bombefly
Et af flyene tabte tilsyneladende en bombe i Fjordmosen. Bombehullet ses stadig tydeligt.

Bomber

18.09.-19.09.1942

Gråstenområdet

14 sprængbomber og ca. 700 brandbomber flere steder (1).
Stort allieret bombeangreb mod Flensborg by. Angrebsstyrken bestod af 118 fly. På grund af dårligt vejr ramte mange fly langt ved siden af byen. I Gråsten kommune faldt der bomber flere steder.

- 11 sprængbomber ved Ladegård, hvoraf de 3 var forsagere. 3 ejendomme blev beskadigede
- 3 sprængbomber ved Rode skov. 2 ruder blev sprængt
- 421 brandbomber ved Kværs, hvoraf de 6 var forsagere. 2 ejendomme blev beskadigede (1).
- 300 brandbomber ved Kværs Ladegård. Ladegården blev stærkt beskadiget – 3 længer nedbrændte (1).

  Omkring Kværs brændte det mange steder. Ved bombenedslagene fløj vinduerne op og gardinerne flagrede ud. Der blev skudt fra flakbatteriet i Kollund (10).

Ved flere lejligheder fløj de allierede fly så lavt at man kunne se piloterne i cockpittet (10).

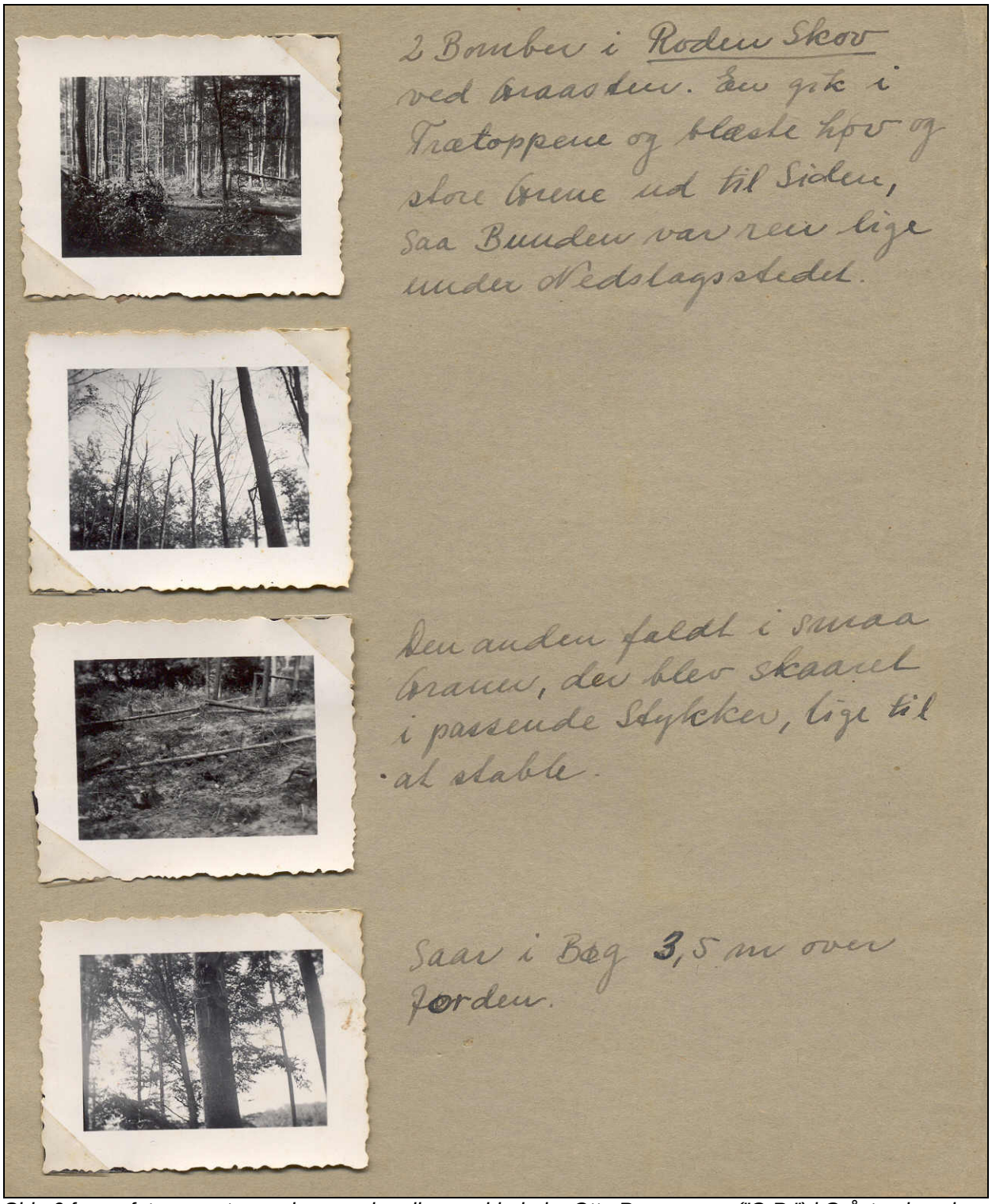

Side 6 fra en fotorapport som den navnkundige spejderleder Otto Rasmussen ("O.R.") i Gråsten lavede om forskellige bombeskader i Gråsten og omegn natten mellem den 18. og den 19. august 1942.
(Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn).

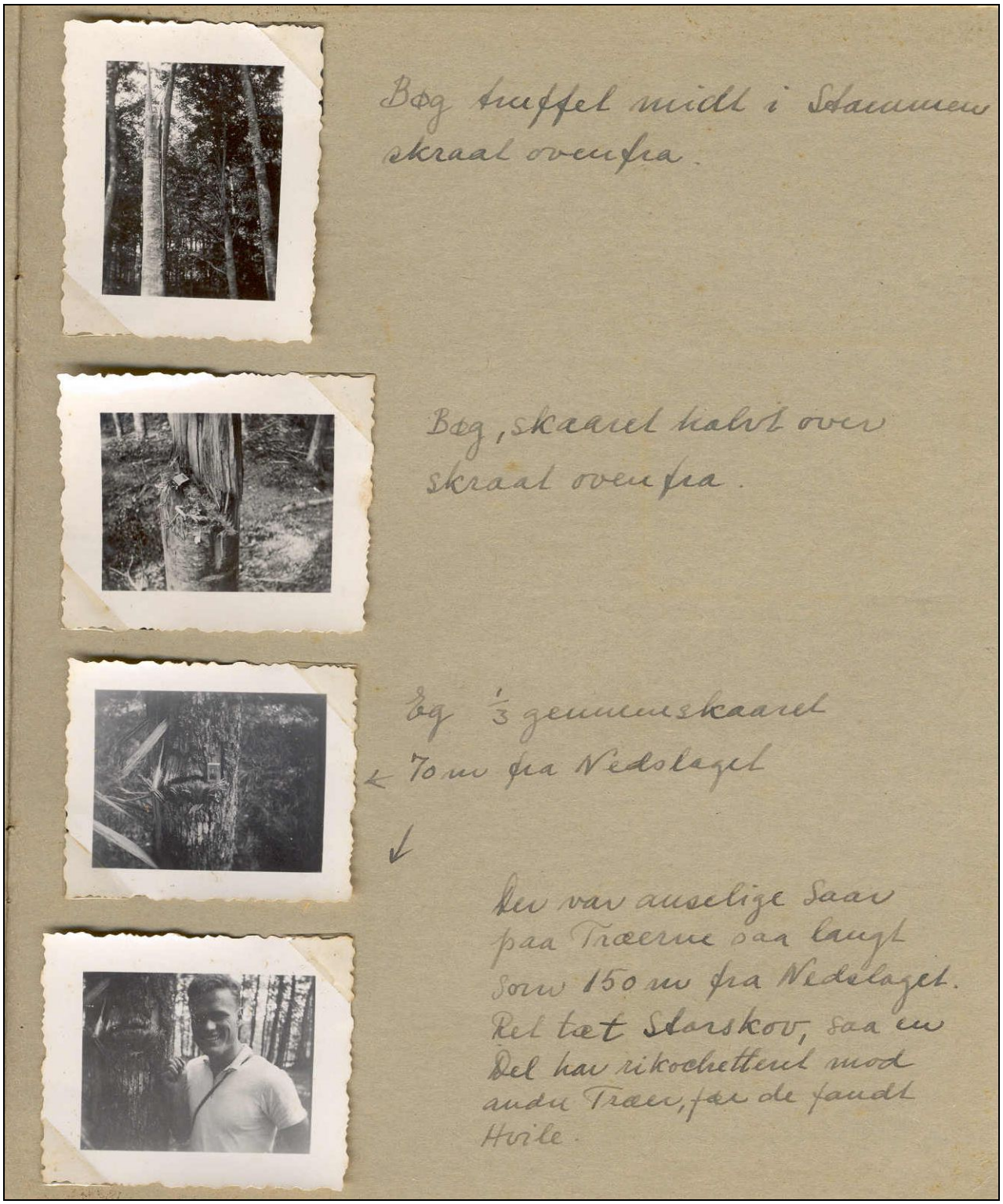

Side 7 fra samme rapport som ovenfor.

Et af billederne fra ovennævnte rapport.
Desværre vides det ikke hvem personen er.

Ved Gråsten faldt der bl.a. bomber ned på den daværende Trekant på Slotsbakken, en stor bombe i Roden Skov og en mindre ved Gråsten Teglværk (70).

15.02.1944

Tørsbøl

2 magnetiske søminer (8).
Det engelske Halifax bombefly der nødlandede på denne dato ved Rinkenæs - Alnor nåede inden nødlandingen at smide 2 magnetiske søminer ved Tørsbøl.
Karlen på gården Petersholm ved Tørsbøl hørte minerne komme hvislende gennem luften og 2 smeld da de ramte jorden. Den ene blev kort efter fundet i Tørsbøl skov (bombehullet findes endnu – se fotos fra 2005), mens den anden trods ihærdig indsats fra CF og politi ikke kunne findes. Først hen på sommeren 1944 blev den opdaget i et vandhul af gårdejeren på Petersholm (Gerhard Schmidts far)..
Der kom tyske soldater fra Esbjerg for at demontere minerne. Den første i Tørsbøl Skov mine var ikke skarp, hvorimod minen i vandhullet var aktiveret ved nedslaget. Da den skulle demonteres blev alle vinduer i Tørsbøl beordret åbnede for at modvirke at de skulle sprænges af lufttrykket hvis minen eksploderede. Samtidigt blev togtrafikken standset på jernbanen.
Minerne var ca 4 meter lange og ½ meter tykke. De havde monteret faldskærm i den ene ende. De var beregnet til først at blive aktiverede når de ramte havoverfladen.
Der blev brugt afmagnetiseret værktøj til at demontere minerne.
Gerhard Scmidt har muligvis et fotografi af minerne.

Se kort fra Gerhard Schmidt over hvor bomberne røg ned (8).

Peter Petersen fra Tørsbøl skriver i sine erindringer: ”En nat, hvor der var overflyvninger, stod jeg ved loftsgavlens vindue og så mod øst. Pludselig lød det, som blev der kastet et par skovlfulde grus mod vinduet, og det var, som blev jeg presset tilbage i rummet. Østpå lyste det, og det bragede voldsomt bag skoven. Det viste sig at der var faldet en lufttorpedo og et par store bomber øst for Tørsbøl Skov. Flere kreaturer, som var tøjrede

på en mark, var blevet dræbt og slynget langt omkring – grimernes lænker var trængt langt ind i dyrenes hoveder. En kornmark var blevet jævnet – som havde en vejtromle kørt over den.
Landmand Christian Jensen og hans kone var brat blevet vækket. De troede, at huset var ved at falde sammen over dem. Og det er forståeligt. Det viste sig, at taget på den nybyggede ejendom af lufttrykket var blevet løftet et par meter i vejret, og derpå klasket ned over bygningen igen. Kun fordi ejendommen lå i ly af skoven, var den ikke blevet væltet. Uden ly af skoven ville Tørsbøl by ligeledes være blevet meget slemt medtaget." (34).
Peter Petersen skriver desuden om slagter Elley i Kværs: "Slagter Elley, der var tysksindet, sagde engang til far: "Det er forfærdeligt, som de englændere smider bomber i Tyskland og dræber både kvinder og børn – de skulle ordentlig rystes, de forbistrede englændere!" "Ja, men så må du op i luften og ryste dem, og ikke stå her på jorden og skælde ud. – Tænk på, at englænderne også sætter deres eget liv på spil – tror du, at de gør det for sjov?" "Nej Nej Peter! Og jeg vil heller ikke kæmpe med dem i luften"."
Peter Petersens far hed også Peter Petersen. Han døde i Tørsbøl den 17. januar 1943 (34).

23.03.1944

Knudsmade (Knudsmaj)

2 sprængbomber og ca. 20 brandbomber (53).
Den 23. marts 1944 (38) røg der to sprængbomber og ca. 20 brandbomber ned på strandengen Knudsmade mellem Rønshoved og Stranderød. Den ene sprængbombe eksploderede mens den anden borede sig dybt ned i strandengen uden at eksplodere (52).

Efter sigende var bomberne kastet af et allieret fly der var blevet ramt af tysk antiluftskyts i Kollund Flak. Flyet fortsatte over mod Holnis syd for Flensborg Fjord hvor det endnu en gang blev beskudt. Denne gang af en tysk ubåd tilsyneladende uden at blive ramt (53).

Bombehullet fra den eksploderede sprængbombe er markeret på fotografiet. Den anden sprængbombe røg ned i engen sydvest for.
(Luftfoto: Royal Airforce / Kort- og Matrikelstyrelsen 03.09.1945. Udsnit af E 51 – 102).

Detonationen var voldsom. Det gav et stort hul på godt 10 meter i diameter og flere meter i dybden. Husene i nærheden fik sprængt mange vinduer og en del tagskader (20, 24, 54). Selv i Rønshoved, mere end 1 km væk skete der skader. Således knækkede lufttrykket flagstangen ved gården Fjordvej 101! (24).
Huset der lå tættest på eksplosionen, Knudsmade 7, fik taget så skadet at det måtte skiftes. Det gamle tag blev puttet i sprænghullet (53). Siden blev hullet gennem årene fyldt op med alskens affald og overskudsjord så der i dag kun er en mindre lavning tilbage i engen (54).

Bombehullet med Knudsmade 7 bag ved.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Det næsten opfyldte sprænghul ses forrest med nogle grene i. I baggrunden ses huset Knudsmade 7. 2007.

I det hul hvor forsageren var røget ned, prøvede drengene i området om de kunne nå ned til bomben ved at stikke lange pinde i hullet. De vidste godt at det kunne være farligt så de fortalte ikke forældrene om det. Forsageren er aldrig blevet fjernet og ligger stadig i engen (52).

Knudsmade 7 den 24.marts 1944 – dagen efter bombenedslaget. Alle vinduerne er sprængt og de fleste af tagstenene blæst ned. Man er allerede ved at reparere skaderne. Postbudet er på besøg.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Ved eksplosionen røg der et sprængstykke tværs igennem husmuren i Knudsmade 7. Peter Hansen Petersen, sad inde i huset og var i samme øjeblik sunket lidt sammen da sprængstykket kom bragende hen over hovedet på ham og ødelagde en trappegelænderkugle uden at skade Peter Hansen.

Vinduerne repareres. Knudsmade 7.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Knudsmade 7.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Også indvendigt i huset skete der skader. Glasskårene fløj ind over stuebordet fra vinduet.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Også de to huse øst for Knudsmaj fik svære skader på vinduer og tag. Huset til venstre er Knudsmade nr. 13 og huset til højre er Knudsmade nr. 17. I dette hus boede Adolf Conrad Kalk med sine bedsteforældre Christian Hinrichsen og hustru. Billedet er taget mod vest.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Knudsmade 13 med skader på tag og vinduer.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Det sidste foto i denne fine billedserie er af Knudsmade nr. 17 hvor tagskaderne tydeligt ses.
(Foto: Jens Ernst Petersen, via hans søn Ole Ernst Petersen).

Ukendt dato

Buskmose, tjenestejorden syd for Buskmosehus,

2 sprængbomber.
Ifølge skovløber Peder Callesen skulle der være røget to sprængbomber ned på tjenestejorden under krigen. De eksploderede (32).

Ca. 1950
Knudsmade (Knudsmaj)
Hornmine
Der blev ca. 1950 fundet en ueksploderet hornmine på Knudsmade (54).

Beslaglagte bygninger

Adsbøl skole
Var beslaglagt 21.04. – 06.08.1945. Sikkert med flygtninge (29).

Augustenborg, Slotshotellet var beslaglagt en periode (29).

Bovrup, Peter Albrechtsen
Stedet var beslaglagt 04.11.1943 – 10.02.1944 (29).

Avnbøl Kro ”Den Gamle Kro” (Wilhelm Marquardt) var beslaglagt fra den 29.03. til den 05.05.1945. Den blev brugt som flygtningelejr (29).

Broager, Biografen
I Landsarkivet for Sønderjylland findes der en større sag om hvordan biografindehaveren kæmper for at undgå beslaglæggelse af biografen (kasse 432, 1945) (29).

Broager, Forsamlingsgården
Broager Sogns Forsamlingsgård i Broager blev i 5 uger i begyndelsen af 1943 belagt med russiske krigsfanger og en tysk bevogtningsenhed samt heste opstaldet i cyklestalden (42).
Beslaglagt 06.11.1943-14.12.1943 (29).

Broager Skole
Skolen var beslaglagt som kaserne for tyske soldater 06.11.1943 – 10.02.1944 (29).
Skolen blev igen beslaglagt fra sidst i november 1944 til maj 1945 (64).

Egernsund, Hotel Egernsund, Hans Peter Eriksen
Der blev lejet værelser og lokaler 01.04. – 21.04.1945 og 23.04. – 06.05.1945
Hotellet var beslaglagt i perioder i tiden 10.11.1943 – 01.01.1945 (29).

Egernsund Skole
Skolen var beslaglagt til soldater 30.04. – 06.05.1945 (142 soldater) samt i perioder 06.11.1943 – 10.02.1944 til ukendt formål (29).
Sandsynligvis i den sidste periode, i 1945, var det den ene halvdel af skolen som blev brugt til indkvartering for de tyske soldater. Skolebørnene måtte rykke sammen i den anden halvdel. Soldaterne havde ammunition stablet op på skolens gårdsplads (47).

Fynshoved, Danebod Højskole
Skolen var belagt med tyske soldater en periode under krigen (62).

Gråsten, Gråsten Skole
Der var under krigen indkvarteret krigstrætte italienske soldater i gymnastiksalen på skolen. En dag lavede eleverne sneboldkamp med de italienske soldater. Eleverne trængte soldaterne tilbage mod gymnastiksalen. Det var der en tysk officer der ikke brød sig om, så han greb efter sin pistol og stoppede sneboldkampen. Imens så lærerne, godt nervøse, til fra lærerværelset (33).
Der blev bygget en ny fløj i forlængelse af hovedbygningen og syd for denne i 1943. Den har høj kælder der blev indrettet til beskyttelsesrum. Der blev sat en væg op udenfor kældervinduerne af 2 lag brædder med grus i midten. Den var ca. ½ m bred og 2 m høj. Under luftalarm blev alle lærere og elever samlet i dette rum (33).

Gråsten, Hotel Gråsten, Anna Petrea Johansen
Hotellet var belagt med 15 tyskere i den lille sal 25.11.1944 samt med 40 mand i den store sal 30.11.1944.
Hotellet var beslaglagt 28.03. – 17.06.1945 (29).

Gråsten, Kraaghs Hotel, A. Kraagh (også kaldet Kraaghs Gæstgiveri)
Hotellet blev beslaglagt 20.03. – 04.08.1945 (29).
Kort før den 27. juli 1945 bliver hotellet tømt for flygtninge. Der er ca. 30 personer som bliver flyttet til Grøngrøft (15).

Kegnæs, Hjortholm, Ingeniør Klaudi Wist fra Tønder
Marinen beslaglagde 1 rum på gården 28.06.1944 - ? (29).

Kværs, Forsamlingshuset
Var beslaglagt 13.04. – 15.05.1945 (29).

Kværs, Præstegården
Blev beslaglagt 20.04. – 05.05.1945. Belagt med 45 soldater (29).

Kværs Skole
Skolen (2 klasseværelser samt gymnastiksalen) var beslaglagt 05.05. – 10.05.1945 (29).

Mommark Færgekro
Var beslaglagt fra den 10.07.1944 til den 01.02.1946 jfr. Et tysk dekret fra den 26.06.1944. Først fungerede den som tysk kaserne, derefter som flygtningelejr for russiske krigsfanger (29).

Nymølle Kro
i Guderup (tre dobbeltværelser) Var belslaglagt fra den 10.03.1945 til den 05.08.1945 (29).

Rinkenæs, Benniksgård
Gården var beslaglagt af værnemagten i en periode (22).

Rinkenæs, Stenvej, ”Sukkertoppen” - det høje hus
Her boede der tyske soldater (22)

Rinkenæs, gårdmand Hans Knutz
På gården boede der tyske soldater (22).

Skelde Mark, det tyske vandrehjem
Marinen i Sønderborg lejede vandrehjemmet til underbringelse af et Marinedienststelle den 1. januar 1944 (29).

Sønderborg, følgende bygninger var beslaglagt (29):

Sted	Hvad	Dekret af eller periode	Kilde
Dybbøl, baghus	Tilhørende fabrikant Carl Brandt fra Düsseldorf	02.10.1944	29
Teknisk Skole		11.10.1944 og den 23.11.1944	29
Askovhus		11.10.1944 og den 23.11.1944	29
Barak på værftområdet		11.10.1944 og den 23.11.1944	29
Barak ved Sønderborg Slot		11.10.1944 og den 23.11.1944	29
Væveskolen		11.10.1944 og den 23.11.1944	29
Villa	Du Platzgade 1	28.12.1944 – 11.01.1945	29
Sønderborg Statsskole		11.01.1945	29
Ahlmannsskolen		19.03.1945	29
Oliemøllen	1 lagerrum	23.03.1945	29
Håndværkerskolen	60 lokaler, gymnastiksal og spisesal	23.03.1945	29
KFUM´s bygning	Løkken 12 26 værelser	23.03.1945 og den 04.04.1945	29
Ungdomshjemmet	Ringridervej Værelser på 1. og 2. sal	27.03.1945	29
Hertug Frederiks Skole		27.03.1945	29
Hotel Sønderborghus		28.03.1945	29
Hal	Ejet af F.A. Knudsen, Østergade	08.04.1945	29
Sankt Jørgens Skole		16.04.1945	29

Hotel Sønderborghus var beslaglagt fra den 16.03.1945 til den 01.09.1945. Den blev sandsynligvis brugt til tyske flygtninge (29).

Centralhotellet var beslaglagt fra den 06.03.1945 til den 20.05.1945, sandsynligvis til tyske flygtninge (29).

Hotel Alhambra var beslaglagt i en periode (29).

Sønderborg, følgende skoler var beslaglagt (28):

Sted	Periode	Hvem
Ahlmannskolen	12.03.-23.08.1945	Tysk militær og flygtninge
Reimersskolen	07.03.-.22.03.1945	?
Sct. Jørgens skole	06.04.-06.08.1945	Flygtninge
Hertug Frederiks skole	15.03.1945 -?	Tysk militær og flygtninge

Flygtninge

Der var indkvarteret tyske flygtninge mange steder i kommunen i krigens sidste tid og i den første periode efter krigens ophør.

Als, flygtninge
En særlig slags flygtninge var de såkaldte K.L.V.-børn (Kinder-Land-Verschickung). Det var børn fra storbyerne, især Berlin, der p.g.a. bombefaren var evakueret til lejre på landet i Tyskland. Da krigen nærmede sig disse egne blev de evakueret til 7 lejre på Als og på Koldingegnen samt til Oksbøl og en lejr i Kolding by. I sommeren 1946 blev en del af dem samlet i Vingstedlejren (26).

Bovrup, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 71 tyske flygtninge (27).

Broager, Den Tyske Skole
Den Tyske Skole var beslaglagt og blev brugt til flygtninge fra den 01.09.1945 til den 01.04.1947 (29).
Lejren blev ledet af Statsskovfoged Troels Trier Mørk (27) og den tyske lejrchef hed hr. Aretz. Kontaktpersonen i Dansk Flygtningetjeneste var lektor Bach fra Sønderborg Statsskole. Om dagen stod en dansk CB´er ofte vagt ved indgangen. Han hed Sørensen. Da en større gruppe flygtninge kom til skolen kort efter befrielsen blev de fordelt i klasseværelserne med 25 personer i hvert værelse.
Der var ikke pigtråd omkring lejren og flygtningene kunne færdes frit i lokalsamfundet. Kort efter befrielsen blev der etableret undervisning for børnene af nogle tyske lærere blandt flygtningene. Desuden blev flygtningene undervist i dansk af en lærer udefra. Undervisningsmaterialer kom fra Dansk Flygtningetjeneste. Kontaktpersonen til Dansk Flygtningetjeneste, lektor Bach, kom regelmæssigt og fortalte historier, viste film og sørgede for at flygtningene havde undervisningsmaterialer samt materialer til forskelligt hobbyarbejde (46).
Lejren var det eneste sted i Broager Kommune hvor der var indlogeret tyske flygtninge den 1. januar 1946. På det tidspunkt var der 102 flygtninge (27).
Lejren blev nedlagt i februar/marts 1947 og er i dag tysk børnehave. Nogle eller alle flygtninge blev flyttet til lejren på Hørup Klint da lejren blev nedlagt (46).

Gråsten:
I Gråsten var der bl.a. flygtninge i Kraaghs Hotel og på Grøngrøft. Se ovenfor under beslaglagte bygninger, Kraaghs Hotel.

Gråsten, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 109 tyske flygtninge (27).

Gråsten, den tyske børnehave
Den 1. januar 1946 var der 39 tyske flygtninge (27).

Gråsten, flygtningeskib
Omkring april måned 1945 lagde et skib til havn i Gråsten med tyske flygtninge. De fik mad på Den Gamle Kro og en del af dem blev indkvarteret på den tyske skole i Gråsten (12).

Guderup
Leder driftsbestyrer Munck Jørgensen. Der var 20 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Guderup: Den Tyske Skole var beslaglagt til flygtninge fra den 05.05.1945 til den 05.06.1946 (29).

Hokkerup, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 60 tyske flygtninge (27).

Hørup Klint
Ved årsskiftet 1945/1946 blev der indrettet plads til 1.000 flygtninge i lejren (26).
Der var ca. 1.500 flygtninge på klinten. Dem der boede i de 7 oprindelige huse boede nogenlunde godt. De øvrige boede i barakker hvor standarten var ringere. De var af størrelse lige fra hønsehuse til barakker så store som dem i Frøslevlejren. Flygtningene kom med skib til Sønderborg og skulle så derfra gå ud til de forskellige lejre, uanset hvor gamle og svagelige de var (56).
Leder J. Jørgensen. 771 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Høruphav
Der var flygtningelejr i det område der nu udgøres af Skovhøj og Toftehøj (56).

Kegnæs: Den Tyske Privatskole var beslaglagt fra den 15.06.1945 til den 01.04.1947. Den blev sandsynligvis brugt til flygtninge (29).

Kværs
I Kværs var flygtningene indkvarterede i kroen, præstegården og i forsamlingshuset. Der var flere som døde under opholdet i Kværs. De er begravede på Kværs kirkegård (10).

Kværs, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 39 tyske flygtninge (27).

Lønsømaj Kro var beslaglagt af tyskerne fra den 1. august 1945 til indkvartering af tyske børn (29). I en periode var der to hele skoleklasser fra en skole i Østpreussen inkl. lærere – i alt ca. 50 (59).
Efter den 5. maj 1945 blev den brugt til tyske flygtninge generelt (29).
Leder lærer Jørgen Christiansen. Der var 44 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Majbøl Tyske Privatskole
Skolen var beslaglagt fra den 05.05.1945 til den 15.07.1947 (29).
Leder brandinspektør H. Petersen. 99 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Nordborg
Leder var lærer Christiansen. Der var 40 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Nordborg, Det Danske Forsamlingshus
Det var indkvarteringssted for flygtninge fra den 05.04.1945 til den 10.05.1945 (29).

Nordborg, Hotel Harmonien (i dag: Nordborghus)
Salen var en periode beslaglagt til flygtninge. Leder var lærer Christiansen (59).
Efter befrielsen var det tysk privatskole.

Nordborg, Hotel Union
Bygningen var en periode beslaglagt til flygtninge. Leder var lærer Christiansen (59).
Tæt ved Slottet lå det nu afbrændte Hotel Union. Her var der anbragt tyske flygtninge, og det forekom jævnlig at der kom soldater med søde sager til dem. Når en flygtning blev syg hændte det at de fik assistance fra Slottet. Selvom de danske læger havde fået en slags forbud mod at yde lægehjælp til flygtninge, så ydede den lokale læge også hjælp, når det var nødvendigt (61).

Nordborg, Nørherredhus
Salen var en periode beslaglagt til flygtninge. Leder var lærer Christiansen (59).

Nordborg Kommuneskole var belagt med flygtninge fra den 19.04.1945 til den 12.05.1945 (28). Skoleinspektøren på skolen hed under krigen Christian Warncke. Han fik orlov fra skolevæsenet fra vinteren 1944-45 og et 1½ år frem. Han blev efter sigende leder af undervisningen af flygtningene i Jylland. Han blev efter denne orlov igen skoleinspektør på skolen (59).

Nordborg Tyske Skole
Der var flygtninge de sidste 14 dage før kapitulationen (60).
Soldaterne fra stillingen på Nordborg Slot bragte en række fornødenheder til flygtningene, bla. mad og sæbe. Der blev også samlet ind fra private tysksindede hjem (60).
Flygtningene bestod primært af unge mennesker og især af piger. De danske drenge der gik forbi kastede lange blikke efter de søde piger. Specielt var der en skøn rødhåret pige som flere endnu mindes. Det hændte at pigerne smuttede ud igennem huller de fik lavet i hegnet der omkransede skolens område. Så var de en tur i byen. En tidligere tandlæge i Nordborg som nu er død var under krigen CB-mand. Han stod vagt ved skolen. Det lykkedes ham at bytte sig til nogle frivagter så han kunne ”servicere” en af flygtningepigerne (59).

Notmark
Leder driftsbestyrer Munck Jørgensen. Der var 31 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Nørreskoven
Skovkroen var en ganske speciel flygtningelejr. Pr 1. november 1945 var der samlet 78 ikke-tyske flygtninge på kroen (26).

Oksbøl Kro
Blev brugt som flygtningelejr. Leder var lærer Christiansen (59).

Rinkenæs

I Rinkenæs var der bl.a. flygtninge i den tyske skole. Der lå en baraklejr ved Rinkenæshus (forsamlingshuset). Den var muligvis bygget af den tyske værnemagt og muligvis var der flygtninge i den. Selv om ingen husker det klart.
Der findes en opgørelse fra maj 1945 der angiver flygtningetallet i ”Gråsten” (som nok inkluderer både Kværs og Rinkenæs) til 1.300 personer fordelt til 20 forskellige steder (en del var nok privat indkvarteret hos medlemmer af det tyske mindretal) (26).
Tyske soldater fra kampene i Rusland var indkvarteret som flygtninge på Benniksgaard. Der var en kort tid opsat barakker til dem (30).

Rinkenæs, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 42 tyske flygtninge (27).

Skovby
Leder driftsbestyrer Munck Jørgensen. Der var 46 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Sønderborgområdet
I Sønderborgområdet var der indlogeret tyske flygtninge følgende steder den 1. januar 1946 (27):

Sted	Leder	Antal flygtninge
Askovhus	Sygehus	181
Hotel Strand	Brandinspektør H. Petersen	204
Hert. Fr. Skole	Brandinspektør H. Petersen	320
Tyske Hus	Brandinspektør H. Petersen	251
Logen	Brandinspektør H. Petersen	114
Aabenraavej	Brandinspektør H. Petersen	114

Sønderborg, Logen kaldtes også St. Jon. logen eller frimurerlogen Den Faste Borg. Den lå på Herman Bangsgade 5. Den var beslaglagt af værnemagten, sikkert til militære formål fra den 1. oktober 1944 til kapitulationen. Derefter blev logen brugt til indkvartering af tyske flygtninge indtil den 13. februar 1946 (29).

Sønderhav, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 19 tyske flygtninge (27).

Ullerup, den danske skole
I skoleåret 1944-45 havde værnemagten beslaglagt skolen i 39 dage (til flygtninge?) (15).
Fra den 5. – 15. maj 1945 blev skolen brugt til flygtninge (15).

Ullerup, den tyske skole
Den 1. januar 1946 var der 46 tyske flygtninge (27).

Østerby
Leder driftsbestyrer Munck Jørgensen. Der var 43 flygtninge den 1. januar 1946 (27).

Andre hændelser

Dynt Mølle

En dag kom der ca. 100 heste med Kosakker til at passe på dem. De blev indkvarteret i staldene i Dynt Mølle hvor hestene stod tæt. Efter sigende skulle de slet ikke have været til Broagerland. De havde taget fejl af Broager og Roager! (57).

Egernsund, skibe i havnen
Der lå på et tidspunkt enmandsubåde i havnen i Egernsund.
Da krigen sluttede lå der et stort krigsskib for anker ud for Matzens Teglværk.
Vera Schröder:
”Min tyske mand sendte mig ned til nogle tyske soldater med nogle ting den 4. maj 1945 i mørkningen. Der var udgangsforbud men jeg gik af sted alligevel. Da jeg kom til nabohuset, hallen der hørte til Matzens teglværk, var der åbent og andre folk gik derind. Jeg fulgte med for at se hvad der foregik. Der var fuld gang i varebytning. Soldaterne fra krigsskibet byttede varer med lokale danskere. Et par dage senere mødte jeg en ung dansksindet dansker der boede lidt længere østpå end os ad Havnegade. Han havde en god tysk jakke på. Så han havde åbenbart også været nede at bytte!” (44).

I slutningen af krigen lå der en hel del tyske militærskibe og ubåde for anker i Nybøl Nor, Sildekulen og ved Egernsund. Muligvis for at ligge mere i sikkerhed for fjendtlige bombeangreb end hvis de lå i Flensborg Havn. I Sildekulen havde nogle af dem ankret op ved teglværkernes moler. Der var indkvarteret tyske soldater i flere af teglværkerne – sandsynligvis fra skibene (47).

Gråstenområdet, skader efter luftværnsskydning
23. – 24. september 1942 (1).
Denne nat fløj flere engelske mineudlægningsfly ind over det sydlige Jylland. I forbindelse med skydning efter flyene skete der 4 skader i Gråstenområdet på materiel eller ejendom.

Gråsten, tysk kontrolpost
I en periode under krigen var der tyske, senere østrigske soldater ved den daværende trekant på Slotsbakken som kontrollerede danskeres ”Ausweiss” når de skulle ned til Gråsten (70).

Gråsten, Himmler
Efter sigende opholdt Heinrich Himmler sig i Gråsten i dagene omkring kapitulationen (17).

Gråsten, den tyske skole
Måske den største begivenhed for det tyske mindretal indenfor skolevæsenet under krigen i Danmark var indvielsen af den store nye tyske skole i Gråsten. Det foregik i 1942, og en række tyske koryfæer var til stede. Bl.a. dr. Best. Begivenheden startede med ”stram march gennem byen” (28).
I øvrigt var den tyske skole i Gråsten den af 31 skoler i Aabenraa Amt der i længst tid var beslaglagt af det tyske militær (15 måneder) (28).

Gråsten, enmandsubåde i Sildekulen
Der var i krigens sidste del regelmæssigt opankret enmandsubåde i Sildekulen (36).

En af de første dage efter befrielsen (sandsynligvis) fik Gråsten Havn besøg af flere mini-ubåde af den meget effektive type Seehund. Mini-ubådene hørte til K-Verband (Kommando der Kleinkampf-Verband) under Lehrkommando 300 der holdt til og trænede besætningerne i Neustadt i Holstein. Stedet havde kodebetegnelsen Neukoppel.
På grund af krigssituationen stoppede K-Verband træningen med Seehunde den 27. april 1945. Mini-ubådene sejlede i konvoj fra Neustadt via Eckernförde til Gråsten sammen med marinetrawlerne KFK 203 ført af Lt. Otto Klähn, KFK 204 ført af Lt. Alfred Laon og nogle air-sea redningsbåde. De blev beskyttet af to hjælpeskibe Frida Horn ført af Kptlt. Hugo Holm og Meteor, VP båd VS 517 ført af Kptlt. Paul Masch. Danskerne gav dem ikke adgang til havnen og de sejlede tilbage til Neustadt.
De overgav sig til sidst til de allierede i Surendorf (65).

Gråsten, skolens gymnastiksal beslaglægges
Dette kan være sket i 1942/43 hvor soldaterne samtidigt parkerede mange lastvogne og pansrede køretøjer på skolens sportsplads (70).

Gråsten, tyske soldater ved Gråsten Slot
I december 1944 kom en lang række køretøjer til Gråsten hvor de gjorde ophold ved Gråsten Slot (68). Soldaterne blev indkvarteret på Gråsten Slot (70)
Det drejede sig formentlig om en til to delinger af 6. SS-Gebirgs Division Nord (69). Denne division havde kæmpet i Finland men trak sig tilbage i september 1944. De marcherede derefter 1.600 km til Mo i Rana i Norge hvor de ankom i november 1944 (66). Herfra fortsatte de til Moss i Norge hvorfra de tog færgen til Århus (67). Her samledes de og fortsatte til Alsace i Frankrig lige før nytårsdag. Få dage senere kom dele af divisonen i i kamp med amerikanske tropper (66).
En mindre del tog fra Århus til Gråsten og Egernsund (67) hvor de ankom kort før jul. De var ikke i byen mange dage før de forlod den igen mod Alsace (67).
De tyske lastbiler blev skarpt bevogtet, men det lykkedes efter sigende nogle drenge der kaldte sig for ”Slotsbanden” at komme så tæt på bilerne at de fik hældt både sand og sukker i brændstoftankene. Slotsbandens leder var slotsbetjent Heine Bruhns ældste søn, Jens Bruhn, der boede i en lejlighed i stueetagen i kirkefløjen på Gråsten Slot (70).

Lastbiler opmarcheret ved indkørslen fra Felstedvej til Gråsten Slot.
December 1944.
(Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn – Billedet er sandsynligvis taget af slotsbetjent Heine Bruhn)

Lastbiler opmarcheret ved indkørslen fra Slotsbakken til Gråsten Slot. December 1944.
(Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn – Billedet er sandsynligvis taget af slotsbetjent Heine Bruhn)

Lastbiler opmarcheret ved indkørslen fra Slotsbakken til Gråsten Slot. December 1944.
(Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn – Billedet er sandsynligvis taget af slotsbetjent Heine Bruhn)

Lastbil repareres ved Gråsten. December 1944.
(Foto: Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn – Billedet er sandsynligvis taget af slotsbetjent Heine Bruhn)

Hokkerup, Tørsbøl og Kværs: Windows
De første gange bønderne omkring Kværs fandt windows (Düppel) nedkastet var rygtet som så mange andre steder ilet i forvejen, at det var kastet ud for at forgifte kreaturerne på markerne. Man samlede det omhyggeligt ind (10).
Også Ludwig og Ernst Elley i Tørsbøl samlede ind i samme tro (23).
Hans Peter Krogh og hans far fra Hokkerup cyklede ud til deres mark nord for Kværs Plantage og samlede Window ind (33).

Hokkerup, pistoler for pølser
Pens. skovfoged Svend Nielsen fra Gråsten har fortalt hvordan en kammerat og han tog ud til landevejen mellem Sønderborg og Gråsten ved Hokkerup for at handle med tyskerne der marcherede hjem ved befrielsen. De havde fået fat i nogle spegepølser som det lykkedes dem at bytte til to pistoler. Det lykkedes dem ikke at få fat i ammunition så de fik aldrig skudt med pistolerne (71).

Hørup Hav, ubåde
Tyskerne sænkede 6 ubåde i Hørup Hav omkring den 6. maj 1945 (15).

Knudsmade, tysk hund slagter høns
En dag kom en tysk soldat forbi Knudsmade 13. Hønsene gik løse. Det gjorde tyskerens Schnauzer også. Det var ikke så godt da den nåede at aflive 4 af hønsene inden bedstefaderen i huset, Peter Hansen Petersen, kom styrtende ud og højlydt kritiserede

soldaten. Han var ikke bange for at kritisere en tysk soldat og der skete heller ikke noget (52).

Kværs
I Kværs var der nogle danske soldater indkvarterede på Kværs kro. De blev på besættelsesdagen sendt til fods mod grænsen. Halvvejs fremme fik de kontraordre og marcherede tilbage til Kværs. Her blev de afvæbnede af Værnemagten hjulpet af lokalbefolkningen (10).
Der findes et billede af dette.
Det var især gårdmanden og hjemmetyskeren Damm Langeloo der var behjælpelig (14).

Nordborg, frihedskæmpere og flygtninge
Sidst i maj 1945 tog frihedskæmperne rundt til de tysksindede gårde hvor der var indkvarteret flygtninge. De fjernede (stjal) stort set alt fra flygtningene inkl. personlige ejendele og effekter af værdi (60).

Nordborg, løsreven spærreballon
Hermann Thomsen har fortalt at tyske soldater på et tidspunkt fangede en spærreballon der kom flyvende. Det skete ved det gamle vandtårn i Nordborg. Man mener spærreballonen kom fra Flensborgområdet (60).

Nordborg og Holmskov, løsrevne spærreballoner
Hans H Møller har skrevet: ”Over Flensborg var der sat spærreballoner op for at forhindre at fjendtlige flyvere kom ind over byen. De var der gjort fast med en stålvire.
En efterårsdag den 19. september 1940 med regn og storm var der nogle af spærreballonerne der rev sig løs.
Én kom fra sydvest og lavede først nogen ravage på ”Følkærgaard” i Holmskov, og fortsatte over Nørreløkke, tog en skorsten på dengang Ingvar Petersens ejendom, forsatte i nordøstlig retning mod til os. Tog nogle el-ledninger med og slyngede ledninger og kopper mod vaskehuset og slog vinduer og mejerispande itu.
Vi fik intet at se, men den efterlod et stykke af wiren og fortsatte i nordøstlig retning.
Den samme dag kom der en spærreballon ind over Nordborg, men blev hængende i et træ på Holmgade. Dagen efter kom der en kommando fra Flensborg og skulle tilintetgøre den, men da havde den revet sig løs og havde fortsat i nordøstlig retning” (58).

Nørreskoven, stødoptagning
Tim Hansen var som politiassistent nødt til at gå under jorden i 1944. Derefter blev han under et andet navn ansat for et hold arbejdsløse under LAB (Landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse), der tog stød op I Nørreskoven. Han prøvede at få de arbejdsløse til at stable brændet så tæt som muligt, og de prøvede a.h.t. akkorden at stable med så meget luft i stakken som muligt. På et tidspunkt fik han en henvendelse for at lære tyske flygtninge fra Broager at lave stødbrænde i Bøffelkobbel (7).

Rinkenæs, historier om tyske soldater
<u>Salg af et rugbrød for en formue</u>

En dag kort efter befrielsen da Hans Peter Krogh på cykel var på vej hjem fra skole til Hokkerup blev han stoppet af en tysk soldat der var indkvarteret på Benniksgaard i Rinkenæs. Soldaten var sikkert på vej hjem til Tyskland. Hans Peter havde været inde hos bageren i Rinkenæs for at købe et rugbrød og den tyske soldat spurgte om han ikke måtte købe rugbrødet. Hans Peter sagde naturligvis nej da han havde lovet at komme hjem med det. Men tyskeren blev ved med at forhøje prisen på rugbrødet. Da han til sidst bød 30 kr. for det slog Hans Peter til. Tyskeren havde ikke selv mulighed for at købe brød hos bageren da han sikkert ingen rationeringsmærker havde. Desuden vidste han nok at penge m.m. skulle afleveres i Kruså når han passerede grænsen, så han kunne lige så godt bruge dem til noget fornuftigt inden. Det er den bedste handel Hans Peter Krogh nogensinde har lavet. 30 kr. i 1945 svarer til 530 kr. i 2005 (33).

Madpakke til en tysk soldat

Hans Peter Krogh har også fortalt at han kort efter krigen på vej hjem fra skole kom forbi en gammel forhutlet tysk soldat. På trods af at det var ”en fjende” fik han medlidenhed med manden og gav ham resten af sin madpakke (33).

Rinkenæs, parkerede køretøjer

På et tidspunkt nær krigens slutning var der under de store alletræer i rabatten af Sejrsvej parkeret en række tyske militærkøretøjer: Person- og lastbiler samt hestevogne. På nogen af dem var der både (22).

Sønderborg, skydning mod Chr. X. bro

En tysk minestryger skyder mod Chr. X. bro for at få den åbnet uden et af de normale åbningstidspunkter. Det sker den 17. april 1944. Der bliver affyret en granat hvorved en person på broen bliver dræbt og to andre såret. Episoden udløber folkestrejke i byen den 18. april 1944 (51).

Sønderborg, hjemsendelse af tyske minører

En del af de tyske minører der havde fjernet miner, primært på Vestkysten, blev hjemsendt via restaurant ”Haus Adelbert” i Sønderborg der fungerede som en mini-gennemgangslejr for dem (40).

Sønderborg, vandtårnet var camouflagemalet

Det hvide vandtårn på Solvang blev på foranledning af tyskerne camouflagemalet fordi det var et alt for synligt kendingsmærke for de engelske fly (55).

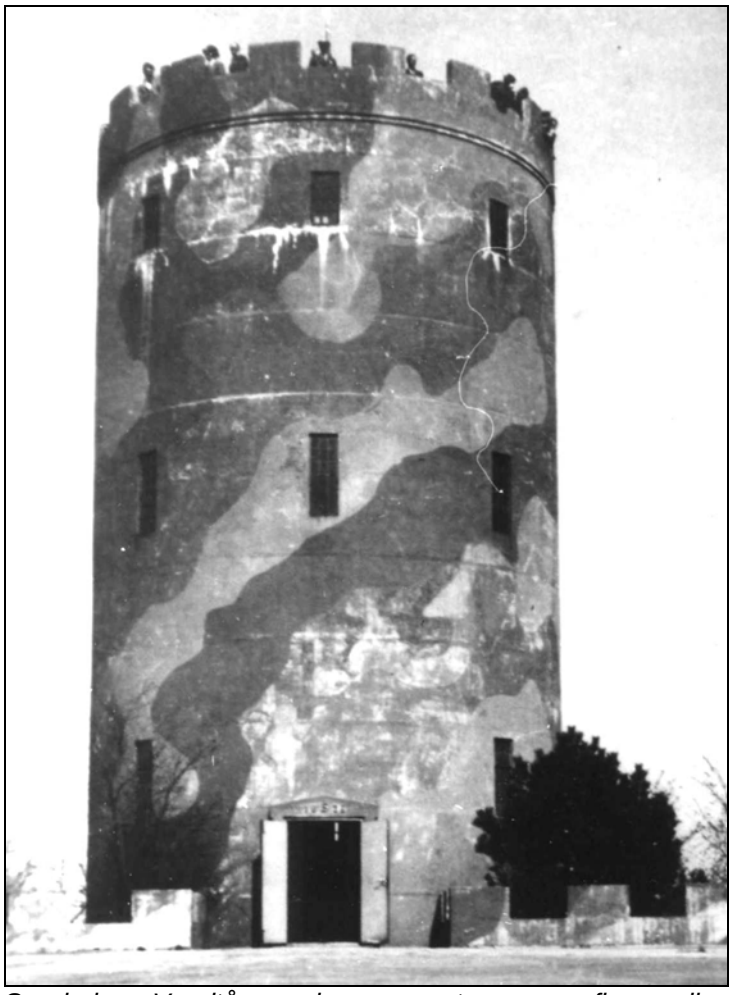

Sønderborg Vandtårn med værnemagtens camouflagemaling.
Fra Lokalhistorisk Arkiv for Ulkebøl, Dybbøl og Sønderborg via Sten Boye Poulsen.
Foto taget under eller kort efter krigen.

Vollerup, CBU
Der bevilges et detachement til Vollerup i sommeren 1943 (41).

Vibæk Vandmølle
Ifølge en ukendt kilde ankrede 2 skibe op i ca. 3 uger nær Vibæk Vandmølle i marts 1945. Fra skibene blev der sat bro op ind til stranden. Flygtningene sultede og lokale børn gik ud med mad til dem.

Modstandsbevægelse mm

Bækken
På gården Højbjerggård nord for Knudsmaj boede der modstandsfolk under krigen. De havde også et lager af våben og sprængstof på gården (53).

Dybbøl, sprængning af det tyske sejrsmonument
Düppel Denkmal blev sprængt den 13. maj 1945 kl. 00.30 af ukendte gerningsmænd (51).

Gråsten, Den Tyske Skole, Krigsforbrydere
Følgende skriver Ib Johansen om hændelsen:
”Om angrebet på "Deutsche Schule 1942", som under stor festivitas blev indviet i det år - og senere opbevaringslejr for genosserne. De 2, der blev myrdet den 5.maj mener jeg ikke at være betjente, men alm. frihedskæmpere.
Som jeg husker min far fortalte: "Jeg havde sat dem af derude end ½ snes min. før angrebet"! - Min far var den eneste, der fik lejlighed til at søge at ombringe en angriber, men traf ikke. Når man står oppe på politistationens trappe, så blev der skudt deroppefra i samme øjeblik en mariner løb forbi lige udenfor døren. Et minde fra det øjeblik har jeg stadig: min fars dynamo-lygte blev truffet, og hullet er stadig på lygten,-og glasset dog udskiftet.” (13).

Lars Larsen der var frihedskæmper har fortalt følgende: Jeg var på skolen om natten. Der kom en rutebil med tysker med maskingevær på taget. De skød 2 vagter ved skolen. Dyrlæge Møller bankede på døren i rummet hvor han var interneret for at komme ud. Det fik han lov til og han gik ud med et hvidt flag for at snakke med marinerne fra Egernsund. De forstod det nyttesløse i deres forehavende, da fangerne ikke ønskede at undslippe. De tog afsted igen.
Før de internerede kom til skolen var de samlet på politistationen. Da de blev overført til skolen blev der råbt efter dem og kastet æg.

Der er omtale i Jydske Tidende af den ene af frihedskæmperne Christian Clausen den 8. maj og den 12. maj 1945 (15).

<u>Gråsten</u>
Der fandtes ikke en egentlig sabotagegruppe i Gråsten (2).
Det illegale arbejde blev oprullet af tyskerne i 1944.
På lokalhistorisk arkiv i Gråsten findes en omfangsrig og detaljeret rapport som tidligere frihedskæmper Villy Bøttcher fra Gråsten har lavet i 2001 med titlen: ”Beretningen om det illegale arbejde i Gråsten under II verdenskrig 1940 – 1945”. Jeg har kopi af den.
Efter den 3. april 1945 hjalp en modstandsgruppe i Gråsten med at smugle 2 englændere til København (11).

Følgende er fortalt af pens. Skovrider i Skovdyrkerforeningen Sønderjylland Edvard Hvidt: Våbnene kom normalt i hestevogn fra Gråsten Landbrugsskole. Edvard og skovfogedassistenten sørgede for at de blev gravet ned i en granbevoksning i Roden Skov. Herfra blev de senere videredistribueret.
I slutningen af krigen var der en gang blevet fejlafleveret nogle kasser våben på den Gamle Kro i Gråsten. Der sad tyske sårede soldater og flygtninge på kasserne ! Edvard bad kommandanten i en myndig tone på tysk om at kasserne blev læsset. Hvilket skete. De blev gemt bag brændet i brændeladen på p-pladsen ved Felstedvej. En af kasserne var der ikke plads til så den blev gemt på toilettet ved planteskolen i Roden Skov (12).

Lars Larsen, der var frihedskæmper, har fortalt følgende: ”*Jeg var med til at ordne våben i Kollund. Dumdristigt havde jeg puttet 2 maskinpistoler på bagagebægeren af min cykel i en sæk samt en pistol i lommen . På bakken ved det gamle apothek i Gråsten blev jeg midt om natten stoppet af en tysker der gik vagt. Jeg overvejede at trække pistolen, men ville ikke kunne nå det. Tyskeren spurgte hvor jeg skulle hen. Hurtigt nævnede jeg navnet på en hjemmetysk gårdmand i Smøl. Tyskeren lyste op og sagde: Ham kender jeg, der henter vi flæsk. Kør du bare.*”(14).

Paludan Müller
Hans banemand, kommandanten anholdes. Nævnt i Jydske Tidende den 30.05.45 (15).

Danske anlæg

Gråsten, varslingsstation
Det danske luftværn havde en varslingsstation under krigen i Gråsten. De gav meldinger til hovedafdelingen. Nærmeste stationer var Tønder, Aabenraa og Sønderborg(16).

Oksbøl, skydebane
Fra Oksbøl i retning af Bøgebjerg på nordsiden af Mjels Sø havde Selbsthilfe en skydebane de sidste år af krigen ved nogle skrænter. Selbsthilfe var frivillige fra det tyske mindretal der ønskede at støtte Tyskland. Skydningen blev ledet af tyske soldater fra Sønderborg Kaserne (60).

Rinkenæs, lejr til Den Danske Brigade
Grænseovergangene blev efter krigens afslutning bevogtet af Den Danske Brigade.
Den 8. juli 1945 erstattedes de af ca. 1200 soldater fra den danske hær. For at kunne huse alle disse mennesker blev der oprettet adskillige lejre til dem. En af lejrene lå ved Rinkenæs (3).
Lejren blev tilsyneladende nedlagt i løbet af 1948 da det i Flensborg Avis den 6. november 1949 ved generalforsamlingen i Rinkenæs Mejeri blev nævnt at mælkesalget fra 1947/48 til 1948/49 faldt med hele 14.500 kr. på grund af Rinkenæslejrens lukning. De danske Jens´er har drukket meget mælk! (63).

Skelde Kobbelskov, våbendepot og skydning
Modstandsmand, skovfoged og byleder Troels Trier Mørk lavede skydeøvelser med sine modstandsfolk under krigen i skoven. På et tidspunkt havde de gravet våben ned ved langdysserne (45).

Kilder

1. Carsten Petersen (1987): Luftkrig over Danmark.
2. Aage Trommer (1973): Modstandsarbejde i Nærbillede.
3. Jens Jensen (1981): Det danske Gendarmerikorps (genudgivelse).
4. Jørn Junker (2001-2003): Skriftlige oplysninger
5. Jens Hohwü Christensen (2002): Mundtlige oplysninger
6. Gerd Conradsen, Kværs (2002): Mundtlige oplysninger
7. Tim Hansen, Gråsten (2002: Mundtlige oplysninger
8. Gerhard Schmidt (2002, Ladegårdsskov): Mundtlige oplysninger
9. Gunnar Hounsgaard (1999): Skriftlige oplysninger i lokalhistorisk arkiv i Gråsten.
10. Hans og Botille Sahl, Kværsløkke (2002): Mundtlige oplysninger.
11. Vilhelm La Cour (1946): Danmark under Besættelsen, Bind 3, side 192.
12. Edvard Hvidt, Glesborg (2003 og 2013): Mundtlige oplysninger.
13. Ib Johansen, Amager (2003): Skriftlige oplysninger.

14. Lars Larsen, Padborg (2003): Mundtlige oplysninger.
15. Jydske Tidende og JydskeVestkysten.
16. Henrik Skov Kristensen (1988): Vestallierede luftangreb.
17. Aage Laumark-Møller (2004): Skoletid. I: Historisk årbog for Bov og Holbøl sogne.
18. Michael Svejgaard (2004 og 2006): Skriftlige oplysninger.
19. Peter Villy Bøttcher, Gråsten (2000): Skriftlige oplysninger.
20. Carsten Petersen (2004): Skriftlige oplysninger.
21. Thomas Toftegård Knudsen (1996): Skjult i reolen. I: Sønderjyske Årbøger.
22. Willy Hinrichsen, Rinkenæs (2004): Mundtlige oplysninger
23. Ludwig Elley, Tørsbøl (2004): Mundtlige oplysninger
24. Hans Frederik Bøjskov, Rønshoved (2005): Mundtlige oplysninger
25. **Nr. 25**. Opgørelse til den tyske skuespilorganisation for militæret (Kleinkunsteinsätze) (**Kilde nr. 25**)
26. Flygtningeadministrationen (1950): Flygtninge i Danmark 1945-1949
27. Statens Civile Luftværn (1946): Tyske flygtninge i Danmark den 1. januar 1946 kl. 12.00
28. Danmarks Lærerforening (1946): Mens vi ventede, Folkeskolen under Besættelsen
29. Aabenraa-Sønderborg Amts arkivalier (1944-1947): I: Landsarkivet for Sønderjylland. Erstatningssager, j.nr. D-III
30. Elly Jacobsen, Kruså (2005): Mundtlige oplysninger **(kilde 30)**
31. Aage Lysborg Christensen, Otterup (2005): Mundtlige og skriftlige oplysninger samt heftet: Erindringer fra Besættelsestiden i Rinkenæs
32. Peder Callesen, Buskmose (2005): Mundtlige oplysninger
33. Hans Peter Krogh, Aabenraa (2005): Mundtlige oplysninger
34. Peter Petersen (1989): Grænseland, grænsesind, grænsekamp
35. Statens Civile Luftværn, Vestre Luftfartskommando i Gråsten, 1941-43, Landsarkivet i Aabenraa
36. Nic. Johannsen, Egernsund (2006): Mundtlige oplysninger
37. Politiets månedsindberetninger til statsadvokaten. I Aabenraa-Sønderborg Amtsarkiv. F. Særlige forhold under besættelsen. I Landsarkivet for Sønderjylland
38. Ole Ernst Petersen, Rinkenæs (2007): Mundtlige oplysninger
39. Henrik Skov Kristensen m.fl. (1995). Als og Sundeved 1940-45
40. Henrik Havrehed (1987): De tyske flygtninge i Danmark 1945-1949
41. Civilforsvarsstyrelsen (1978): 40 års civilforsvar, 1938-1978
42. Christian Caspersen (1998): Broager Sogns Forsamlingsgård 1937 – 1984 i: Lokalhistorisk Forening for Broagerland: Broagerland x
43. Kurt Müller Pawlowski (2004): Den lille tyvknægt. I: Broagerland XIII
44. Vera Schröder, Præstø (2005): Mundtlige oplysninger
45. Carl Jürgen Bock, Skeldekobbel (2005): Mundtlige oplysninger
46. Helga Weiland m.fl.(2004): Tyske flygtninge i Broager. I: Broagerland XIII
47. Nic. Johannsen, Egernsund (2006): Mundtlige oplysninger
48. Forslag til forstærkning af den tyske kystovervågning, dateret den 14.09.1943
49. Günther Kunstmann, Nordborg (2002): Mundtlige oplysninger
50. **Nr. 50.** F.H.: Træk af Kegnæs Fyrs historie. I: Sønderjysk Maanedsskrift 1947 (**Kilde nr. 50**)
51. Inge Adriansen et al (2006): Sønderborg i 750 år
52. Ole Ernst Petersen, Rinkenæs (2007): Mundtlige oplysninger
53. Adolf Conrad Kalk, Rinkenæs (2007): Mundtlige oplysninger
54. Kay Johan Petersen, Bramdrupdam (2007): Mundtlige oplysninger
55. O. Ræder (Uden år): Dybbølvandringen
56. Anne Marie Bladt Petersen (2000): Min tid i Høruphav som barn og ung pige. I: Årsskrift for Lokalhistorisk Forening for Hørup Sogn
57. Birthe Beyer, Skelde Mark (2008): Mundtlige oplysninger
58. Hans Hansen Møller, Augustenhof via Jens Hansen Møller, Augustenhof (2008): Skriftlige oplysninger
59. Erik Manthei Nielsen, Nordborg (2008): Mundtlige oplysninger
60. Hermann Thomsen, Nordborg (2008): Mundtlige oplysninger (**Kilde 60**)
61. Johannes Diederichsen, Oldenor (2008): Skriftlige oplysninger
62. Erik B. Nielsen, Aabenraa (2008): Mundtlige oplysninger
63. Flensborg Avis
64. Kurt Müller Pawlowski (24.12.2009): En anden julehistorie fra Broager. I: JydskeVestkysten, Sønderborg
65. Helmut Blocksdorf (2008): Hitler´s secret commandos. Operations of the K-Verband
66. Www.wikipedia.org
67. Www.panzer-archiv.de
68. Ukendt (muligvis slotsbetjent Bruhn´s søn Jens fra Gråsten Slot) notater på bagsiden af fotos I Lokalhistorisk Arkiv for Graasten By og Egn
69. Www.4045.dk
70. **Nr. 70.** Anonym 1 (2013): Skriftlige oplysninger
71. Svend Hansen, Hørsholm (2013): Mundtlige oplysninger